

Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi

MUSTAFA KÖYLÜ

DOÇ. DR. ONDOKUZ MAYIS Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ

e-mail:mkoylu@omu.edu.tr

abstract

The Development of Religious Belief and Religious Education of the Childhood Period. The religious development of childhood period is extremely important for a sound and healthy religious practices in the future of the person. How this period is important for the child from point of biological, psychological and social aspects, it is also important for his/her religious development and religious education, too. Then, in order to acquire an effective religious knowledge for the child, it is really important to know their religious development. In this context, this article examines first, the general religious characteristics of the childhood period, second, some factors affecting on religious education of the child, and third and lastly, the teaching methods of religious beliefs of the child.

key words

Child, Religious Development, Religious Education

Giriş

Çocukluk dönemi bireyin ileriki hayatının temellerini oluşturması ve karakterinin şekillendiği dönem olması açısından oldukça önemlidir. Birey kendisini yetişkin hayatına hazırlayıcı davranışları büyük ölçüde küçük yaşlarda öğrenir ve bu öğrenmeler onda derin izler bırakır. Hatta bazı psikologlar kişilik gelişiminin % 90'ının çocukluğun ilk 6 yılında gerçekleştiğini ileri sürmektedirler.¹ Bu durum da bize çocukluk dönemi eğitiminin asla ihmal edilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Bireyin gençlik ve yetişkinlik dönemindeki dini inanç, duygu, tutum ve davranışlarının temeli de büyük ölçüde çocukluk döneminde atılmaktadır. Buna göre verilecek iyi bir eğitimle çocukta din duygusunun sağlıklı bir gelişimi sağlanabileceği gibi, yanlış ya da baskıcı bir eğitim vermek suretiyle

¹ Bkz. Doğan Çağlar, *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi*, 2. Baskı A.Ü.E.F. Yay., Ankara, 1981, 34; James Michael Lee, "Toward a New Era: A Blueprint for Positive Action," *The Religious Education We Need*, ed. James Michael Lee, Religious Education Press, Mishawaka, Ind., 1977, 115.

ondaki din duygusunun körelmesine hatta dinden uzaklaşmasına neden olunabilir.

Çocuğa sağlıklı ve etkili bir din eğitimi verebilmek için, onun fiziksel, psiko-sosyal, duyuşsal ve zihinsel gelişim alanlarının yanında, dini gelişim özelliklerinin de göz önüne alınması son derece önemlidir.

İşte bu makalenin amacı da, çocukluk dönemi dini inanç gelişimini bu alanda yapılan araştırmalar doğrultusunda ortaya koyarak, daha doğru ve sağlıklı bir din öğretimi ve öğretimi gerçekleştirmeye çalışmaktır. Bu amaçla makale önce, a) ana hatlarıyla çocukluk dönemi dininin özelliklerini, b) çocuğun dini eğitimine etki eden bazı faktörleri ve c) çocukluk dönemi inanç öğretimine ilişkin bazı temel ilkeleri ortaya koymaya çalışacaktır.

A. Çocukluk Dönemi Dinin Genel Özellikleri

Çocukluk döneminin en önemli özelliklerinden birisi, çocuğun “kolay inanırlık” özelliğine sahip olmasıdır.² Çocuğun dine yabancılaşması ya da ona karşı ilgisizliği bir tarafa, o dine karşı oldukça hazır ve kabiliyetli bir durumdadır. Esasen çocuk düşünmeden, şüphelenmeden ve itiraz etmeden inanmaya hazır olduğundan, söylenenlere içtenlikle inanır. Çocuk sadece dış yönüyle değil, aynı zamanda ruhî olarak da samimî bir şekilde inanır. Çünkü çocuk, inanmakla kendisini güçlenmiş ve Allah’a yakın hissetmiş kabul eder. Böylece o, inandıklarıyla kendi kişisel dünyasını kurmaya ve onu geliştirmeye çalışır.³

Çocukluk dönemi dininin ikinci belirgin özelliği, *ben merkezci bir yönelimli* olmasıdır.⁴ Çocukluk dönemindeki bu ben merkezci yaklaşım sadece onun fizikî ve biyolojik ihtiyaçlarını karşılama noktasında olmayıp, dinî inancında da kendisini göstermektedir. Bu özelliğin bir sonucu olarak, Allah çocuğun yaratıcısıdır, ona anne, baba ve kardeş vermiştir. Sonra yararlanması ve yaşaması için yiyecekler, içecekler, giyecekler vs. vermiştir. Kısacası O, kendisine gerekli olan her şeyi verdiği ve vereceği gibi, isteklerini ve dilediklerini geri çevirmemiş ve çevirmez de, yani Allah, çocukla birlikte. Çocuk, Allah’ı kendisinden uzaklaştırılmaz, Allah daima onun yanındadır.⁵ Çocukların bu özelliği onların dua anlayışına da yansımaktadır. Genellikle çocukların duaları da hep bu “ben merkezci” duygu ve düşüncelerle

² Edwin D. Starbuck, *The Psychology of Religion*, Walter Scott Pub., New York, 1908, s. 189.

³ Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, DİB Yayınları, Ankara, 1981, 42-43; Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980, 81.

⁴ Robert W. Crapps, *An Introduction to Psychology of Religion*, Merger Press, 1986, 168-169; Jean Piaget, *The Moral Judgment of the Child*, Free Press, New York, 1965, 35-42.

⁵ Yavuz, a.g.e., 174.

doludur.⁶ Dolayısıyla bu dönemde çocuklardan herhangi bir özgeci davranışın beklenmesi gereksizdir.

Çocukluk dönemi dininin üçüncü özelliği, *antropomorfik* bir özellik taşımasıdır. Çocukluk dönemi dini inançlarına ilişkin yapılan araştırmalarda, onların genellikle somut bir Allah tasavvuruna sahip oldukları görülmektedir.⁷ Buna göre Allah, yaşlı, olgun ve erkek, yani insanî özellikler taşıyan bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. Allah tasavvurunun böyle özellikler göstermesi, çocukların yaşları küçüldükçe daha belirgin bir nitelik kazanmaktadır. Ancak batı Hıristiyan kültüründeki çocuklar, Allah'ı birtakım insanî özelliklerle düşünseler bile, yine o sıradan bir insan olmayıp, birtakım üstün özellikleri olan bir varlıktır. Genellikle O, baba veya büyük baba ya da sakallı Santa Claus⁸ olarak düşünülür ve tasavvur edilir. Onun görece gözleri, tutacak elleri ve konuşacak bir dili vardır.⁹

Böyle bir inancın oluşmasında çocukların yaşadığı dinî kültürün de önemli bir faktör olduğunu belirtmek gerekir. Her ne kadar ülkemizde yapılan araştırmalarda da, özellikle yaşları küçük olan bazı çocukların Allah'ı insana benzeyen bir varlık olarak tasavvur ettikleri görülsede, bunu çocuk isteyerek değil, sırf anlama kapasitesinin ötesinde olduğu ve Allah'ı gerçek anlamda tarif edemediğinden böyle davrandığı belirtilmektedir.¹⁰ Bu tür eğilim içinde olan çocuklar, Allah'ı daha çok "ulu kişi," ve "yüce kişi" olarak düşündüklerini söylemektedirler. Bu arada O'nu bir objeye benzetmekte güçlük ve kararsızlık çekenlere de rastlanmaktadır. Örneğin bu dönemdeki çocuklar (7-9 yaş) "Allah'ı Allah zannediyorum. O'nu korkunç bir şey sanıyorum. Bilmem. Allah insana benzer ama Allah ölmez. Allah'a insan

⁶ Örnek olarak bkz. David J. Ludwig ve Arkadaşları, "Letters to God: A Study of Children's Religious Concepts," *Journal of Psychology and Theology*, Vol 2, no. 1, 1974, 31-35; Diane Long ve Arkadaşları, "The Child's Conception of Prayer," *Journal for the Scientific Study of Religion*, vol 6, no. 1, 1967, 102-109; Semiha Yılmaz, *7-9 Yaş Çocuklarının Dini Bilgi ve Duygu Gelişimleri Üzerine Ailenin Etkisi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Samsun 1999, s. 84.

⁷ Örnek olarak bkz. Kalevi Tamminen, Renzo Vianello, Jean-Marie Jaspard, Donald Ratcliff, "The Religious Concepts of Preschoolers," *Handbook of Preschool Religious Education*, ed. Donald Ratcliff, Religious Education Press, Birmingham, Alabama, 1988, 59-81; Renzo Vianello, Kalevi Tamminen, ve Donald Ratcliff, "The Religious Concepts of Children," *Handbook of Children's Religious Education*, ed. Donald Ratcliff, Religious Education Press, Birmingham, Alabama, 1992, 56-81; Kenneth E. Hyde, *Religion in Childhood and Adolescence*, Religious Education Press, Birmingham, Alabama, 1990; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2001, 264-265.

⁸ Santa Claus Efsanevi Myra piskoposu Aziz Nicholas'ın isminin Almanca şeklinin Amerika'daki yaygın kullanışıdır. 6 Aralık günü çocuklara hediyeler getirdiğine inanılan, çocukların, denizcilerin ve Rusya'nın koruyucu azizi olarak kabul edilir. Bkz. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, 284, 332.

⁹ Crapps, *age*, 170-171.

¹⁰ Yavuz, *age*, 174 vd; Hökelekli, *age*, 262-263.

desem olmaz. O'nu büyük bir insan zannediyorum. O'nun nasıl olduğunu hâlâ merak ediyorum," gibi anlatımlar, çocukların bu konudaki karmaşalarını ve eğilimlerini açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla burada çocukların böyle *antropomorfik* bir düşünce tarzına sahip olmalarında, onların henüz yeterli bir düşünce düzeyine sahip olamamaları kadar, yaşadıkları aile ortamı ve çevrenin de önemli derecede etkili olduğunu söyleyebiliriz.¹¹

Çocukluk dönemi dininin dördüncü temel özelliği, tecrübe, teşebbüs ve kendiliğinden ortaya çıkan *spontane* bir dinî tecrübeye dayalı olmasıdır. Çocuğun dünyası hızla genişledikçe, aile çevresinin ötesinde yeni yüzler ortaya çıkar. Bu yüzden çocukluk döneminde dört, beş ve altı yaşlar son derece önemlidir. Zira bu dönemde çocuklar, ailelerinin ötesinde arkadaşları ve akranlarıyla tanışır ve sosyal bir çevre oluştururlar. Kişilik gelişimleriyle ilgili anaokulları veya kreşler, onlar için yeni bir dünya oluşturur. Yine bu dönemde çocuğun sadece çevresi genişlemez, kendisi de deneme ve yanılma yoluyla pek çok şeyi tecrübe eder ve öğrenir.¹²

Özetle, dinî gelişim açısından çocukluk dönemi dinamik bir zaman dilimidir. Çocukların inanılmaz derecede yetişkinleri taklit etme kabiliyetleri vardır ve bu açıdan başta ebeveyn ve diğer aile büyükleri olmak üzere, dinî kurumlar taklit için uygun modeller oluşturabilir.¹³ Elbette çocuğun yetişkinleri taklit etmesi önemlidir, ancak bundan daha da önemlisi, çocuğun kendi dinî tecrübe ve yaşantısıdır.

B. Çocuğun Dini Eğitime Etki Eden Bazı Faktörler

Yaş faktörü: Çocukların dini düşünce ve Allah tasavvurlarının oluşmasındaki en önemli faktörlerin başında yaş faktörü gelmektedir. Küçük çocuklar yetiştikleri çevre ve ortama bağlı olarak bir Allah tasavvuru ve dini inanç şekli geliştirebilirler. Ancak onların sahip oldukları inanç hakkında çok detaylı fikirleri yoktur. Örneğin beş yaşındaki bir çocuk kendi inandığı bir Allah inancıyla diğer din mensuplarının inandığı Tanrı fikri hakkında henüz bir ayrım yapamaz. Belki aile ya da çevresinde çok bilinçli bir eğitim almanın dışında, küçük çocuklar için bu gibi dini konulardaki bilişsel sınırlamalar önemli rol oynarlar. Ancak bununla beraber eğer bir genelleme yoluna gidilirse, küçük çocukların olumlu ve ılımlı bir Allah anlayışına sahip

¹¹ Bkz. Vianello ve Arkadaşları, a.g.b., (adı geçen bölüm), 57-59; 62-64; Yavuz, a.g.e., 159-162.

¹² Crapps, a.g.e., 172-173.

¹³ Bkz. Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitimi: Psikolojik ve Metodik Esaslar*, Samsun 1998, 48-51; Yavuz, a.g.e., 146-152.

oldukları söylenebilir.¹⁴ Genellikle eğlence ve oyunla ilişkilendirilecek bir Allah anlayışı sergilerler. Allah, basit ve dünyevi zevklerle ilintili olup, genellikle çocukların hayallerine cevap veren bir varlık olarak kabul edilir.¹⁵

Meseleye yaşlar açısından bakıldığında, 4-6 yaş grubundaki çocukların Allah anlayışının açık bir şekilde bireysel ilgi üzerine temellendiği görülmektedir. Bu zati odaklanma, onların kesinlikle Allah anlayışlarını ve düşüncelerini de etkilemektedir. Dolayısıyla küçük çocuklar için farklı Allah tasavvurları vardır ve hepsi de onun iyiliği ve istekleri için çalışmaktadır. Örneğin beş yaşındaki bir çocuğa, Allah'ın varlığına ilişkin delil konusunda ne düşündüğü sorulduğunda, cevabı "Allah beni yarattı" olacaktır. Meseleye psikoanalitik açıdan baktığımızda, bunun biraz da çocukluk döneminin özelliğinin kendisine fazla önem vermesi ve ben merkezci (egosentrik) bir anlayışa sahip olmasından kaynaklandığı sonucuna varabiliriz.¹⁶

7-9 yaş grubundaki çocuklar, 4-6 yaş grubunun aksine, resmi bir Allah kavramı hakkındaki büyüyen merakları kadar, dini uygulama ve figürler konusunda da artan bir farklılık gösterirler. Onların bu gelişen ve büyüyen ilgileri ve araştırmacı ruhları, onların bireysel anlamdaki mücadele ve meraklarından kaynaklanmaktadır. Elbette bu her çocuk için aynı anda gelişir demek, ya da tüm çocukların aynı merak ve ilgiyi gösterecekleri anlamına gelmez. Her ne kadar çocukların gelişimsel olarak, bilişimsel kapasiteleri önemli bir rol oynasa bile, onların merak ve olayların farkındalığı onların kendi sosyalleşme tecrübelerine bağlıdır. Dolayısıyla bu dönemdeki çocukların dinle ilgili soruları, duaları ve pratikleri ne tamamen öğrenmeye bağlı, ne de tamamen fitrî olup, aksine onların hayat tecrübelerinden kaynaklanmaktadır.¹⁷

Bu dönem çocuklarının Allah anlayışları ve özelliklerini yakından incelediğimizde şu sonuçlara varabiliriz: Her şeyden önce bu dönem çocukları kendilerinin çok özel olduğu konusunda müthiş bir arzuları olup, Allah'ın gözünde de özel bir varlık olarak görülmeyi isterler. Bu dönem çocuklarında bireysel önemlilik sevilme ihtiyacını da aşarak, diğerlerinin ötesinde bir takdir edilme duygusunu geliştirir. Bunun temel nedeni de en azından bazı çocuklar için aileye yeni çocukların katılması ve büyük çocuklara karşı olan ilginin azalması ve büyük çocuğun tekrar bu ilgiyi elde etmeye

¹⁴ Örnek olarak bkz. Yurdağül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duyguların Gelişimi ve Eğitimi*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1994, 76-77;

¹⁵ Örneğin 7-9 yaş grubu çocuklara "Allah'ın dualarınızı kabul ettiğine inanıyor musunuz?" sorusuna, % 94'ü "Evet, Allah duaları kabul edicidir," diye cevap vermişlerdir. Bkz. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 84.

¹⁶ David Heller, *The Children's God*, University of Chicago Press, Chicago and London, 1988, 39-44.

¹⁷ Çocukların bu tür özellikleri için bkz. Yavuz, *a.g.e.*, 220-234.

çalışmasıdır. Artık büyük çocuk ailenin temel ilgi alanı değildir. Artık eskisi gibi, her hareketi anne ve baba tarafından izlenmemektedir. İşte böyle bir ortamda çocuk, kaybolmuş olan bu özelliğini ailesinden beklemek yerine, Allah'ta aramaktadır.¹⁸

10-12 yaş grubuna gelince, bu dönem çocuklarının en büyük özelliği, çocukluk dönemine ait çocuksu bir Allah anlayışını yavaş yavaş terk ederek, olgun bir kişinin sahip olduğu Allah anlayışına doğru yönelmesidir. Çocuğun böyle bir düşünceye ve inanca sahip olmasının nedeni de, çocukların inancına göre önceki sahip olduğu Allah inancının kendisini tatmin etmemesidir. Böylece çocuk önceki sahip olduğu Allah inancını yeniden gözden geçirmeye ve şekillendirmeye çalışmaktadır. Çocuk artık başkalarının yaşantılarına inanmaz, zira o kendine ait oluşturduğu inançlarını yaşamaya başlar. Onun dua hakkındaki görüşleri de değişir. Çocuk büyüdükçe her duasının kabul edilmediğini gördükçe, duayı artık alıştığı için ya da kendisinden beklendiği için yapar.¹⁹ Bu yaş grubunun diğer önemli bir yanı da, onların bu dönemde çeşitli şekillerdeki acı ve yaralanmalardan korkmalarıdır. Bunun da nedeni muhtemelen çocukların eskisi kadar anne ve babaları tarafından korunmamasıdır. Bu acı motifinin bir izahı da artık çocukların ben merkezlikten uzaklaşmalarıdır. Artık onlar her şeyin iyi gitmediğini, dünyada acı ve ızdırabın, zarar ve ziyanın da gerçek olduğunu görmüş olmalıdır. İşte tüm bu gelişmeler sonucu çocuklar bir taraftan güçlü bir inanç ve kanaate sahip olurlarken, diğer taraftan bazı şüphe ve tereddütlere de düşebilirler.²⁰

Böyle bir ortamda çocuğun hayatında Allah'ın yeri ve rolü nedir? Bu durum çocuklar için çok açık ve net değildir. Her ne kadar onlar Allah'ın rahmetinden, şefkatinden ve affetmesinden bahsetseler bile, yine de onların belirsizliği aşikar olup temel olarak şu iki soruyu sormaktadırlar: 1) Bu acı ve ızdırıp dolu dünyada Allah'ın rolü nedir? 2) Allah niçin insanların bu acı ve ızdırıp içinde yaşamalarına izin vermektedir?²¹ Çocuklar her ne kadar bu soruları açıkça sormasalar da, bu soruların cevabını tatmin edici bir şekilde

¹⁸ Heller, *The Children's God*, s. 46.

¹⁹ Belma Özbaydar, *Din ve Tanrı İnançının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, Baha Matbaası, İstanbul, 1970, 13.

²⁰ Yavuz, *age*, 230-240; Özbaydar, *age*, 13.

²¹ Aslında bir bakıma "kötülük problemi" olarak da adlandırabileceğimiz bu durumun, sadece 10-12 yaş grubu çocuklara ait olmayıp, daha erken dönemlerde de ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin 5-6 yaşındaki çocuklar, özellikle belgeselleri izlerken, avlanan küçük savunmasız yavruları ya da güçsüz hayvanların öldürülmesini sık sık sorarak, niçin, Allah'ın böyle bir şeye müsaade ettiğini sormaktadırlar. Çocukluk dönemi kötülük problemi için bkz. Randolph C. Müller, "The Problem of Evil and Religious Education," *Religious Education*, vol 84, no 1, 1989, 5-15.

bilmedikleri de bir gerçektir. Tabii bu acı ve ızdırabın çocukları Allah hakkında bir takım şüphe ya da olumsuz bir imaja sahip olmalarına neden olabileceği gibi, Allah'a daha çok yaklaşmalarına da neden olabilir.²²

10-12 yaş arasındaki çocuklar Allah'ın gücü, kudreti ve sınırlılıkları hakkında oldukça meraklıdır. Allah'ın gücü ile ilgili olarak, onun neleri yapıp neleri yapamayacağı konusunda onun gücünü öğrenmek isterler. Aslında onların Allah'ın gücünü ya da sınırını merak etmelerinin nedeni, onların kendi sınırlılıklarını yansıtmaktadır. Zira onlar büyüdükçe, her şeyi yapamayacaklarını öğrenirler. Bu durum çocukların en zorlandıkları bir durum haline gelir. İşte kişilik krizlerinin her bir safhası, çocukların dini kavramları yeniden değerlendirmeye ve yeniden tasdik etmeye götürür.²³

Cinsiyet faktörü: Kız ve erkeklerin Allah hakkındaki tasavvurları da farklılık göstermektedir. Araştırmalara göre, erkek çocuklarının Allah anlayışları daha rasyonel bir özellik göstermektedir.²⁴ Bu durum onların Allah'ın nerede olduğundan, eylemlerine kadar her alanda kendisini göstermektedir. Örneğin on yaşındaki bir çocuk, Scott, Allah'ın nerede yaşadığını şu ifadelerle dile getirmektedir: "O bir gezegende yaşamaktadır. Bu yüzden O'nu görmek için özel gözlüklere ihtiyaç vardır. O'nu görmek için önce güneşi geçmek, ondan sonra gezegenlere, ondan sonra galaksiye ulaşırsın... Sadece bundan sonra ve yalnızca bundan sonra O'nu bulabilirsin..."²⁵ Erkek çocukları Allah'ı sadece böyle astronomi yönlü izah etmekle kalmazlar, aynı zamanda onun insan hayatında sürekli olarak aktif olmasını isterler. Dolayısıyla erkek çocukların gözünde arzulanan her hangi bir hedefe ulaşmada Allah'ın planı ve onayı gereklidir. Allah'ın belli bir yerde oturması ya da pasif bir konumda olması yerine o, sürekli olarak bir şeyler yapmaktadır. Bundan dolayı o insanların gücünü aşar.²⁶

Erkek çocukların inandığı Allah'ın bir diğer özelliği de, onun oldukça uzak bir yerde olduğu şeklindeki inançlarıdır. Heller'in araştırmasına göre, Allah sadece coğrafik olarak uzak olmayıp, aynı zamanda çocuğun günlük yaşamına müdahil olsa da, duygusal ve hissi olarak da uzaktır. Örneğin 6 yaşındaki bir çocuk Allah'ı, insanlardan uzak bir çölde yaşadığını hayal ederken, 12 yaşındaki bir çocuk da O'nun görünmediğini ve O'na ulaşmanın çok zor olduğunu ifade etmiştir. Aslında çocuklar Allah'ın ne kadar uzak

²² Heller, *The Children's God*, 47-53.

²³ Heller, *The Children's God*, 53.

²⁴ Özbaydar, a.g.e., 43.

²⁵ Heller, *The Children's God*, 58.

²⁶ Heller, *The Children's God*, 59.

mesafede olursa olsun, kendilerini yardıma muhtaç ve aciz hissettiklerinden, insanlara ve kendilerine yardımcı olduğunu ve kendilerine daha yakın olmasını istemektedirler.

Erkek çocukların Allah'ın kadın olması hakkında da bir kaygıları vardır. Yaşları ne olursa olsun tüm çocuklar, Allah'ın kadın değil, erkek olması gerektiğini ve erkek olduğu fikrini paylaşırlar. Hatta Heller, dokuz yaşındaki bir çocuğa Allah'ın cinsiyetini sorduğunda, "tabi ki o erkektir. Hatta onun bir kadın olmasını hayal bile edemiyorum," diye cevap vermiştir.²⁷

Erkek çocuklar Allah'ı bu şekilde tasavvur ederlerken, kız çocukları Allah'ı biraz daha değişik açıdan tasavvur etmektedirler. Kız çocukları Allah'ı daha estetik ve daha artistik bir dünyaya müdahil olan bir varlık olarak görmektedirler. Genel olarak kızların dünyasında Allah, erkeklerin dünyasında olduğu gibi, çok fazla somut gerçeklerle ve olaylarla ele alınmamaktadır. Onların tasavvurlarında, Allah sese ve renge, tabiat ve tabiat fenomenlerine daha yakınken, teknik ve bilimsel yapılardan daha uzaktır. Onların bazen estetik ve cinsel niteliklerini Allah anlayışlarına da yansıttıkları görülmektedir.²⁸

Kızların Allah'la ilgili olarak bir başka düşünceleri de, Allah'ın daha pasif, ya da insanların Allah'la olan ilişkilerinin sıradan olduğuna ilişkin düşünceleridir. Allah'ın aktifliği onların temel ilgi alanı değildir. Genellikle kızlarla Allah arasındaki "alma ve verme" ilişkisi daha doğrudan ve daha aşikardır. Allah kız çocukların hayatlarını, kendi sessiz tefekkürleri ve yaratıcı gayretlerinden dolayı etkilemektedir. Kızlar için Allah daha az agresif ve hal ve hareketlerde daha aşikardır. Ancak iletişim konusunda hiç de daha az müdahale edici veya daha az önemli değildir.

Kızların Allah anlayışlarının bir diğer özelliği de, erkeklerle kıyasladığımızda, mesafe olarak daha yakın bir Allah anlayışına sahip olmalarıdır. Allah'a en azından duygusal bir yakınlık duyarlar. Ara sıra kızlar Allah'la fiziki bir yakınlığa vurgu yapsalar bile, çoğunlukla onlar Allah ile insanlar arasındaki duygu değişimini tercih ederler. Kız çocukları Allah'ı sadece sözel olarak tasvir ettiklerinde değil, aynı zamanda onu resmettiklerinde de onu gülen ve sempatik bir varlık olarak tasvir etmişlerdir.²⁹

²⁷ Heller, *The Children's God*, 65.

²⁸ Yavuz, a.g.e., 97; Bu konuda erkek ve kadınlar arasındaki farklılıklar için bkz. Mustafa Köylü, *Psiko Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2003, 70-75.

²⁹ Bkz. Heller, *The Children's God*, 70.

Kişilik özellikleri: Çocukların yaşları ve cinsiyetleri kadar kişilik yapıları da onların Allah hakkındaki düşüncelerini etkilemektedir. Bunun aile yapısıyla, anne ve babanın çocuğa karşı ilgi ve davranışlarıyla yakından ilgili olduğu görülmektedir. Çocukların Allah inancına ilişkin derinlemesine yaptığı araştırmada, Heller, çocukların yetiştikleri aile ortamına bağlı olarak 6 tür Allah inancına sahip olduklarını belirtmektedir. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz.

Çocuklar arasında hakim olan birinci tür Allah anlayışı, onların Allah'ı arkadaşça ve dostça bir varlık olarak kabul etmeleridir. Çocuklar arasında en hakim ve açıkça görülebilen bir Allah tasviri olarak, onun arkadaş ve dostça olma özelliği ortaya çıkmaktadır. Bu tür tasvirde, Allah çocukların bir arkadaşı, akranı ve onların oyunlarında ve aktivitelerinde bir arkadaş olarak rol oynar. Allah, çocuğun gözünde hayali bir oyun arkadaşı gibidir ve çocukla Allah arasındaki ilişki kalbî ve hoşnut verici bir ilişkidir. Bu tarz bir düşünceye sahip olan çocuklar genellikle çok fazla dünya işlerine ve dünya olaylarına ilgi duymaz ve olumsuz duygu ve düşüncelerden kaçınırlar. Bu tür bir kişilik yapısına sahip olan çocuklar komik ve hoş sorulara cevap vermeyi yeğlerken, ölümle ilgili sorulara çok az ilgi gösterir. Bu tür olumlu yaklaşan çocuklar Allah'ı resimlediklerinde de aynı özellikleri göstermişlerdir. Bu tür ifadeler yer veren çocukların özelliklerine baktığımızda, onların hayatında sevgi konusunda bir eksikliğin olduğunu, dolayısıyla böyle bir inançla onu doldurmaya çalıştıklarını ve bunun sonucu olarak, böyle bir Allah tasvirine yöneldikleri görülmektedir.

İkinci bir Allah inancı şekli olarak, çocukların öncekilerin tam aksine, kızgın ve cani bir Allah tasviri ve inancına sahip olmalarıdır. Bu çocukların tasvirine göre Allah, günlük yaşamı tayin eden Yaratıcıdan çok daha büyük olup, özellikle kızdığı zaman kızgınlığının kontrol edilemediği bir Allah'tır. Bazen bu Allah sadist bir şekilde davranır ve eylemlerinde sevgi ve şefkatten uzak, keyfine göre hareket eder. Bu tür inanca sahip olan küçük çocuklar ya böyle bir Allah'tan korkarlar ya da bu kötü niyetli güçlü Allah'a alışarak büyümek isterler.

Resmi dinin dilinde bu kızgın Allah, adalet ve barış Allah'ı yerine, gerçekten şimşeklerin, fırtınaların, sel ve felaketlerin Allah'ıdır. Çoğunlukla savaşla ilişkilendirilen bu Allah, insanlar arasındaki gerginliklere ve düşmanlıklara müdahil olmaktadır. Bu tür inanca sahip olan çocukların anne ve babalarının tutum ve davranışları incelendiğinde, genelde bu tür çocukların şiddet yanlısı, tek yönlü (one-sided) anne ve babalardan geldikleri görülmektedir. Sonuç olarak bu tür ailelerde yetişen çocuklar, yaşadıkları ve

tecrübe ettikleri bu olayları kendi Allah inançlarına da yansıtmaktadırlar. Yine yapılan araştırmalarda aile bireyleri arasındaki gerginlik ve kurgunlukların da bu tür bir Allah anlayışında oldukça etkileyici olduğu görülmektedir.

Çocuklar arasında hakim olan üçüncü tür bir Allah anlayışı da gökyüzünde, uzak bir yerdeki Allah portresidir. Bu tür Allah anlayışına sahip olan çocuklara göre, Allah müphem bir varlık olarak, kalabalıklardan uzak olup, çocuğun günlük ihtiyaçlarını karşılamaktan da oldukça uzaktır. Mesafe ve uzaklık bu Allah için zorunlu bir şeydir. Çocuklar bazen bu Allah'a ulaşmak isterler, ancak ona ulaşmanın imkansız olduğunu düşünerek vazgeçerler.

Bu tür inanca sahip olan çocukların hikayeleri, kendileriyle yapılan mülakatlar ve oyun sahneleri incelendiğinde, bu çocukların müthiş derecede yaşadıkları ailelerde, kişiler arası, eşler arası ya da çocukla anne ve baba arasında bir ilişkisel uzaklığın olduğu görülmüştür. Yine çocukları böyle bir Allah anlayışına iten nedenlerden bir tanesi de onların yalnızlığıdır. Dolayısıyla çocukların bu iç, derûnî yalnızlıkları onların Allah anlayışını da yansıtmaktadır.

Dördüncü bir Allah tasviri de çocukların tutarsız bir Allah anlayışına sahip olmalarıdır. Çocukların önemli bir kısmı da iki yönlü hayalperest bir Allah inancına sahiptirler. Çocuklar bazı durumlarda olumlu bir Allah imajına sahipken, bazı durumlarda da büyük tutarsızlıklara neden olabilecek bir Allah anlayışına ve özelliklerine sahip olabilmektedirler. Bunun da nedeni, muhtemelen çocuğun gözünde iyi ile kötünün sürekli değişkenlik arz etmesi ve çocuğun hayatın tutarsızlıklarını anlamada zorlanmasıdır. Bu duruma da yine büyük ölçüde çocukların sahip olduğu aileler neden olmaktadır. Mülakat esnasında bu tür inanca sahip olan çocukların ebeveynlerinin de tutarlı olmadığı, bazen çocuğun yanında, bazen karşısında; bazen mükafatlandırıcı bazen de hiç umulmadık bir şekilde cezalandırıcı bir ebeveyne sahip oldukları görülmüştür. Tabii böyle bir aile yaşantısına sahip olan çocukların Allah hakkındaki tasavvurları da açık olmayacaktır.

Beşinci bir Allah tasavvuru şekli de, onun bir kral olarak tasvir edilmesidir. Kral rolünde olan Allah, yeryüzündeki insanlar için kanunlar koyar ve onlara adalet dağıtır. Bu tür inanca sahip olan çocuklara göre, her ne kadar Allah sınırsız bir güce sahip olsa bile, yine o gücünü yerli yerinde ve merhametli olarak kullanır. Bu bağlamda Allah, tam anlamıyla bir *süpermandir*. Ancak o sadece salt anlamda bir kahraman olmayıp, evrensel gücü, merhametle ve şefkatle kullanan bir Allah'tır. Bu son derece güçlü olan Allah, ne tamamen sevecen bir karaktere, ne de tamamen bir oç alıcı ve kine

sahiptir. Bununla beraber o tartışmasız şekilde hakimiyet sahibi olup, sıklıkla erkek karakteri şeklinde tasvir edilmektedir. Onun eylemleriyle ilgili olarak, o dünya işlerini organize eden ve düzenleyen bir varlıktır.

Çocukları bu tür inanca sevk eden yine büyük ölçüde aile bireylerinin tutumlarıdır. Gerçekte bu çocukların ebeveynleri, her ne kadar otoriter ve diktatör olmasa bile, özellikle de babaları, göze çarpmak derecede kontrolcü ve güçlüdür.

Altıncı ve son olarak, bazı çocuklar için de Allah adeta bir terapist niteliğindedir. Bu tür düşüncelere sahip olan çocukların gözündeki Allah, şifa verici ve iyileştirici bir rol oynamaktadır. Böyle bir Allah tüm yiyecek ve içecekleri veren, seven ve koruyan, aile ve dünyadaki tüm yanlışlıklar üzerine hakkı olan bir varlıktır. Allah çocuklar için her şeyi onaylar ve bazen de bunu mucizevî bir şekilde yapar. Bu tür Allah'ın temel özelliği, çocuğun hayatı, aile ilişkileri ve insanlar arası ilişkileri iyileştirici bir role sahip olmasıdır. Yine her türlü hastalıkları ve yaralanmaları da O tedavi eder.

Bu tür bir Allah anlayışına sahip olan çocukların ailelerine baktığımızda, onların çoğunlukla terapötik bir aile ortamından geldikleri görülmektedir. Elbette bu tür ailelerde de bazı olumsuzluklar olabilir. Ancak onlar bu tür olumsuzluklarla başa çıkma kapasitesine sahiptirler. Yine bu tür ailelerinin diğer bir özelliği de, otoriter ve katı disiplin anlayışına sahip olan anne ve babalardan ziyade, çocuklarına ihtimam gösteren aile ortamından gelmiş olmalarıdır.³⁰

Aslına bakılırsa bu tür Allah inanç ve tasavvurları çocukluk dönemiyle sınırlı olmayıp, insan hayatının daha sonraki dönemlerinde de kendisini hissettirmektedir.³¹ Burada önemli olan herhalde olumsuz özellikler yerine, olumlu özelliklere sahip bir Allah inancının verilmeye çalışılmasıdır.

C. Çocuğa Allah İnançının Öğretimi

Din eğitimcileri çocuklara öğretilen en temel ve en önemli şeyin Allah inancı olduğunu ileri sürmektedirler.³² Zira Allah inancı, diğer dini inanç ve uygulamaların da temelini oluşturmaktadır. O halde çocuklara, dinî inancın da temelini oluşturan doğru bir Allah kavramını nasıl öğretmeliyiz? Her

³⁰ Heller, *The Children's God*, 79-93.

³¹ Yetişkinlerdeki bu tür Allah inancı için bkz. Raymond G. Kuhlen, "Trends in Religious Behavior During the Adult Years," *Wider Horizons in Christian Adult Education*, ed. Lawrence C. Little, University of Pittsburgh Press, 1962, 1-25; James W. Fowler, *Stages of Faith: The Psychology and Human Development and the Quest for Meaning* Harper and Row, New York, 1981, 122-211.

³² E. Paul Torrance ve J. Pansy Torrance, "Creativity and Teaching Concepts of God," *Handbook of Preschool Religious Education*, ed. Donald Ratcliff, Religious Education Press, Birmingham, Alabama, 1988, 233.

şeyden önce şunu kabul etmek gerekir ki, çocuklarla Allah hakkında konuşmak ve onların Allah hakkında sordukları soruları cevaplandırmak pek kolay bir iş değildir. Bunun birtakım nedenleri vardır. Önce bu nedenleri bilip, ona göre hareket etmek gerekir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

Birinci olarak Allah, soyut bir kavramdır. Yani çocukların günlük yaşamlarında karşılaştıkları somut bir varlık değildir. Bunun da ötesinde, O'nun her şeyi görmesi, her şeyi duyması ve her şeyi yapabilmesi, şeklindeki sıfatlarının çocukların anlayış seviyelerinin çok ötesinde olmasıdır. Örneğin, "biz O'nu göremeyiz, fakat O her şeyi görür. Biz hiçbir şeyi bilemeyiz, ama O kalbimizden geçen şeyleri bile bilir," gibi açıklamaları duyan 4-5 yaşındaki çocuklar, Allah ile ilgili olarak, son derece karmaşık ve zor sorular sorarlar. Örneğin, her çocuğun annesi ve babası olduğuna göre, Allah'ın da annesi ve babası var mıdır, varsa onlar kimdir? Çocukları var mıdır? Eğer dünyayı ya da bizi Allah yarattıysa, O'nu kim yarattı? Allah nasıl oldu? O erkek mi, yoksa kadın mıdır? Allah nerede yaşamaktadır? O'nun evi nerededir? Allah nasıl her zaman yanımızda oluyor? Allah'a ulaşmak için ne kadar uzunlukta bir merdivene ihtiyaç vardır? Yağmur ve kar nasıl yağmaktadır? Allah niçin benim sevdiğim kedimi, o kazada öldürdü? Allah günahı olanı Cehenneme atar ve cezalandırır, kafama takılan şu: Allah acımasız mı? İnsanlar Allah'a inanmasa ne olur? İnsanlar dua ettiklerinde Allah onların duasını işitir mi? Eğer Allah her şeyi görebiliyorsa, biz neden O'nu ya da her şeyi göremiyoruz? Eğer O her şeyi yapabiliyorsa, bana niçin bu kötü şeyi yaptırdı? Allah niçin savaş ve çatışmaların çıkmasına izin veriyor? vs.³³

Çocuklara Allah kavramını öğretmenin zor olmasının nedenlerinden ikincisi de, değişen toplum yapısıdır. Geçmişte Allah kavramı soyut tarzda değil, oldukça canlı ve somut bir şekilde insanların düşünce ve inanç dünyasına aktarılıyordu. Olan ya da meydana gelen her şey, Allah'ın bir eylemi olarak ifade ediliyordu. Çocukların, ay, güneş, sel, açlık, kıtlık, doğum, hastalık ve ölüm gibi tabii felaket ve olayları anlayabilmek için bu güçleri bilmeleri gerekiyordu. Yine çocukların O'nu memnun edecek tarzda davranabilmesi için, O'nu tanımasına ihtiyaçları vardı. Genelde Allah korkusu teşvik edilir ve çocukların davranışlarını kontrol vasıtası olarak kullanılırdı.

³³ David Heller, *Talking to Your Child About God*, Bantam Books, Toronto, New York, 1988, 158. Ayrıca bkz. Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1990, 77; Hasan Dam, "İlköğretim I: Kader (4-5) Öğrencilerinin Din Hakkında Sordukları Sorular ve Bu Sorular Aşısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1996, 88-89; Yılmaz, a.g.t., 61-62.

Allah'a inanç, bu kötü ve zorlu dünyada yaşamak zorunda kalan kişiler için bir güç kaynağıydı.

Elbette günümüzde de bu şekilde bir Allah inancı vermeye çalışan aile ve kişiler vardır. Ancak günümüzdeki çocukları bu tür bir inançla ikna etmeye çalışmak gerçekten zordur. Zira duygu ve düşüncenin tüm modern versiyonu, bizim tecrübe ettiğimiz gerçeklere farklı bakmakta ve farklı yorumlamaktadır. Yukarıda da değindiğimiz gibi, geçmişteki "her şey Allah'ın iradesi ve istemesiyle oluşur" şeklindeki önerme, günümüzde bu olayların birtakım çeşitli tabii güçler yoluyla, örneğin ekonomik, sosyal, siyasî, psikolojik ve fizyolojik nedenler sonucu ortaya çıktığı savunulmaktadır. Bu anlayışın bir sonucu olarak artık biz, Allah'ın Rezzak (rızk verici) sıfatı yerine, hayat sigortası; hastalıklardan kurtulmak için dua yerine, ilaçların önerildiği bir dünyada yaşıyor ve bu şekilde bir eğitim alıyoruz. Hastalıkların ve yağmur yağışının nedenleri de hep fizikî kanunlarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Yine dünyanın sonuyla ilgili olarak da, bunun ilâhi bir müdahale yerine, insan yapımı bir hidrojen bombası ya da diğer ekolojik dengelerin bozulması sonucu olacağı öğretilmektedir. Tabi ki tüm bu bilimsel anlamdaki izah tarzları, çocuklarda, hatta yetişkinler de bile tabiatüstü bir varlığa olan gerçek bir bağımlılık hissini azaltmaktadır.³⁴ Durum böyle olunca, çocukların sordukları o dehşet ve zor soruların bir çoğuna da yeterli cevap verilememektedir.

Tüm bu zorluklara rağmen, daha önce de değindiğimiz gibi, din eğitimcileri, çocuklara öğretilebilecek en temel ve en esaslı şeyin Allah kavramı olduğunu ileri sürmektedirler. Çocuklara doğru ve gerçekçi bir Allah kavramı öğretmeksizin, diğer dinî konularda bir şeyler öğretmeye kalkışmak, zaman israfından başka bir şey değildir. O yüzden de çocuklara önce doğru bir Allah kavramı öğretmemiz gerekmektedir.

Cinsiyet, kişilik, huy, karakter ve aile yapısı gibi çocukların dinî inanç öğretimine etki eden pek çok faktör olmasına rağmen,³⁵ en önemli etkenin yaş farklılığından kaynaklanmasından dolayı, yine kısaca çocukların yaşla birlikte gösterdikleri özellikleri belirtip, bu yaş grubu çocuklara uygulanacak bazı prensiplerden bahsetmek istiyoruz.

4-6 yaş arası: Bazı psikologlara göre 4 yaş, çocukların dinî alandaki ilgilerinin altın çağıdır.³⁶ Çocuklar bu dönemde (4-6 yaş) Allah hakkında

³⁴ Edith F. Hunter, *The Questioning Child and Religion*, The Starr King Press, Boston, 1956, 76-77.

³⁵ Heller, *The Children's God*, 39-93.

³⁶ Antoine Vergote, *The Religious Man: A Psychological Study of Religious Attitudes*, trans. by Marie-Bernard Said, Pflaum Press, Dayton, OH, 1969, 276.

düşünüp O'nun hakkında konuşabilir ve bir Yaratıcı ile hayat olayları arasında bazı temel ilişkiler kurabilirler. Onlar dünyanın nasıl yaratıldığını ve Allah'ın hali hazırdaki dünyaya ve dünya olaylarına olan etkisini ve rolünü tartışabilirler. Bu dönemdeki çocuklardan çoğu, Allah'ı basit ve sevecen bir şekilde tasvir ederken, sayıları az da olsa bazı çocuklar, din bağlamında küresel sorunlara karşı örneğin, açlık ve savaş gibi konulara karşı büyük ilgi duyabilirler.³⁷

Bu dönemdeki çocuklarla, Allah ya da her hangi bir dinî konuda tartışırken bu tartışmanın mantıkî olarak basit ve açık olması gerekir. Eğer tartışma çok karmaşık ve zor olursa, çocuğun kafası karışıp, bu tür konularda tartışmaktan ve ilgi duymaktan vazgeçebilir. Bu küçük çocuklar için *eylem yönlü stratejiler* en bilgi verici ve faydalı olanıdır.

7-9 yaş arası: Bu yaşlar arasındaki çocuklar Allah hakkında daha fazla soyut düşünme özelliğine sahiptirler. Bu dönemdeki çocuklar, öncekilerinin aksine anne ve babalarının söyledikleri her şeyi lafzî olarak algılamazlar. Bunun anlamı, bu dönem çocukları daha soyut düşünüp, görülmeyen ve aşikâr olmayan varlıklar hakkında düşünmeye hazır bir durumda olabilirler. Bu dönem, çocuklarının, Allah hakkında hem isteklerinin hem de korkularının olduğu bir dönemdir. Bu çocuklar çoğunlukla ailenin ve çevresinin sahip olduğu resmî dinin öğretilerini kabul ederler ve birtakım dinî soru, korku ve endişelere de sahip olabilirler.³⁸

Bu dönem çocuklarında anne ve babanın, hikâyeler yoluyla iletişim kurmaları en iyi yollardan birisidir. Onlar hikâyelerdeki karakterleri kolay bir şekilde kişiselleştirebilir ve insanların yaşamlarıyla yakından ilgilenebilirler. Dolayısıyla bu dönem çocuklarına, kutsal kitaplarda geçen hikâyeler anlatılabilir.

10-12 yaş arası: Bu dönemdeki çocuklar önceki çocuklara oranla Allah ve etrafındaki dünya hakkında daha araştırmacı ve meraklıdır. Onlar daha fazla karmaşık konular hakkında konuşmaya ilgi duyarlar. Dinî konulardaki düşüncelerini ifade etmede daha az korku duyarlar. Zira onlar artık şüphenin tabii bir şey olduğunu öğrenmişlerdir. Bu dönem çocukları da hâlâ Allah'ı insanî terimlerle tasvir edebilirler. Ancak Allah tasavvuru daha ruhânî bir özellik göstermektedir. Allah inancının ötesinde bu dönem çocukları ahret hayatıyla da yakından ilgilenebilirler.³⁹

³⁷ Heller, *Talking to Your Child About God*, 49.

³⁸ Heller, *Talking to Your Child About God*, 50.

³⁹ Heller, *Talking to Your Child About God*, 51.

Bu özelliklerine bağlı olarak bu dönem çocuklarına rahatlıkla soyut kavramlardan bahsedilebilir. Artık onlar Allah'ın sıfatlarını daha tam olarak algılayabilirler. İyi rehberlik yapıldığında birtakım dini pratikleri de kolaylıkla yapabilirler.

Çocukların dini inanç öğretimiyle ilgili bir diğer önemli soru da, bu eğitimin kim tarafından gerçekleştirileceği sorusudur. Aşağı yukarı tüm din eğitimcileri, özellikle bu ilk dönemdeki sorumluluğu aileye yüklemektedirler.⁴⁰ Bu alanda yapılan pek çok araştırma, ailenin dini tutumların oluşmasında en karar verici bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Çocuklarda dini tutumların oluşmasında aile faktöründen sonra bireysel düşünce ve okul gelmektedir.⁴¹ Aile çocukların dini gelişimleri ve tutumlarına sadece ilk tesir etmekle kalmayıp, bu durum daha sonraki ilişkilerin devamında da belirleyici bir rol oynamaktadır.⁴²

Bir Amerikalı din eğitimcisi olan James M. Lee, geleceğin din eğitiminin aile temelli olması gerektiğini belirterek özetle şunları söylemektedir: Potansiyel olarak en kapsamlı ve en başarılı din eğitimi programı aile temelli din eğitimidir. Yaşam en derin ve kişisel seviyede aile içinde yaşanmaktadır. Hatta bu durum parçalanmış ya da tek anne ve babadan oluşan aileler için bile geçerlidir. Psikolojik veriler şunu ortaya koymaktadır ki, kişinin değer ve tutum yapısı ilk altı yaşında oluşmaktadır. Bu da büyük ölçüde aile içinde yaşanmaktadır. O bakımdan aile hayatı ve aile temelli din eğitimi, son derece önemli görülmektedir.⁴³

Ailedeki din eğitimi verimli kılan etmenlerden biri de örgün eğitimde olduğu gibi her hangi bir zorlamanın olmayışıdır. Zira zorunlu devam, hangi ders için olursa olsun, özellikle de din eğitimi için bir engeldir. Zorunlu devam bireyleri dine çekmekten ziyade onları dinden soğutmaktadır. Kişi bazında din işi biraz hür bir icraattır. Bu yüzden aile temelli gönüllü din eğitimi, örgün din eğitimdeki zorunlu din eğitiminden çok daha etkili ve faydalıdır.⁴⁴

Elbette aile her zaman çocuğun doğru ve sağlıklı dini inançlara sahip olmasına neden olmayabilir. Sağlıklı bir dini gelişim için pek çok ailevi

⁴⁰ Michael Argyle, *Religious Behaviour*, The Free Press, Glencoe, Illinois, 1962, 40; Mehmet Emin Ay, "Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuk Üzerine Etkileri," *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı 1, İstanbul, 1994, 163-164.

⁴¹ Vergote, *age*, 275.

⁴² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Etiüt Yayınları, Samsun 1998, 136-167.

⁴³ Lee, *age*, 115.

⁴⁴ Lee, *age*, 123.

özellikler vardır. Ancak bunlar arasında sevgi ve güvenin tesisi gibi hiçbir gerekli ve yeterli fenomen yoktur.⁴⁵ İster rutin konularda, ister inanç konularında olsun sevgi, çocuk ebeveyn ilişkisinin özünü ve esasını oluşturmaktadır. Aile ortamında da manevi bir atmosfer oluşturulmak isteniyorsa, önce yapılacak iş, o ortamda sevgi unsurunu oluşturmak olmalıdır. Aile ortamındaki bireyler ne kadar dini konularda hassas olup, dini uygulamalara ne kadar önem verirlerse versinler, eğer sevgi yoksa, o ev ortamında dini inançlar er geç sönmeye mahkumdur.

İşte Allah inancı konusunda çocuklara verilecek ilk tema sevgi motifi olmalıdır. Çocuklara nasıl ki kendilerini her şeyden çok sevip, onlar için sayısız zorluk ve sıkıntılara katlanıyorsa, aynı şekilde Allah'ın da bu anne ve baba sevgisine paralel hatta onlardan kat kat Allah'ın kendilerini sevdiğini, bunun sonucu olarak da Allah'ın bizlere çeşitli nimetler verdiğini, bizi hastalıklardan ve kötülüklerden koruduğunu bildirmemiz gerekir.

Pek çok anne-baba çocuklarına Allah hakkında bir şeyler vermek ve öğretmek isterler, ancak bunun nasıl olacağı konusunda fazla bir şey bilmezler. Ya geçiştirirler ya da çocuklarının Allah hakkında sordukları soruları yersiz ve dini inançlara ters düşüyor diye bu tür sorular sormaktan men ederler, ya da hiç çocuğun gelişim seviyesini, ilgi ve alakasını hesaba katmadan geniş geniş açıklamaya çalışırlar ki, bu da öncekiler gibi sağlıklı bir dini bilgilendirmeden uzak bir durumdur. O halde ne yapılmalıdır?

Her şeyden önce bu konularda konuşabilmek için çocukların yaşını dikkate almak gerekir. Psikologlara göre çocuklarla Allah ve diğer dini konularda konuşmanın en uygun yaşı 4 ve 5 yaşlardır. Bu da ancak çocuk tarafından bu gibi konulara bir ilgi ve merak duyulduğu an yapılmalıdır. O halde çocukları bu tür konulara teşvik etmek gerekir. Her ne kadar çocuklar dini konularda, özellikle de Allah hakkında konuşmak isteseler de, o çok soyut bir kavram olduğundan ve hakkında konuşmak zor olduğundan, bazı çocuklar Allah hakkında konuşmaktan çekinebilirler. İşte bu gibi durumlarda anne ve babalar bizzat çocuğu dini konularda konuşmaya teşvik etmelidir.⁴⁶ Bu noktada çocuklara bu konunun niçin ve ne kadar önemli olduğu hatırlatılmalıdır. Çocuğa belki bizim Allah'ı ne kadar çok sevdiğimizi, bu yüzden kendisinin de bu konuda bir şeyler bilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Kendisinin de onun hakkında neler düşündüğünü öğrenmek isteyebiliriz. Çocuğa Allah'ın kendimiz için, ailemiz ve tüm insanlık için ne kadar önemli olduğunu anlatmaya çalışabiliriz. Yine bu bağlamda Allah'a yaptığımız

⁴⁵ Heller, *The Children's God*, 141.

⁴⁶ Heller, *Talking to Your Child About God*, 47.

ibadetin, caminin ve cemaatin önemini ve diğer ibadetlerin yaşamımızdaki yerini anlatabiliriz.

Diğer bir husus da, dinî inanç konularının otorite aracılığıyla öğretilmesi yerine, onların yaratıcılık ve hayal güçlerinden yararlanmak suretiyle öğretilmeye ve tecrübe ettirilmeye çalışılmasıdır. Şunu unutmamak gerekir ki, en kalıcı ve sağlam öğrenme, ancak kişinin kendi çabaları sonucu gerçekleştirdiği öğrenme şeklindedir.

Bu genel prensiplerin ötesinde, özellikle Allah inancıyla ilgili öğretim faaliyetlerinde ifadelerin, mümkün olduğunca kısa, öz, anlamlı, sevgiye dayalı, sade ve açık olmasına dikkat edilmelidir. Bu bağlamda, “Allah birdir, Allah yaratıcıdır, her şeye gücü yeter, O tüm tabiattaki varlıkların rızkını verendir, O tüm sıfatlarında tamdır, O sonsuzdur, O güçlüdür, her şeyi bilir, her şeyi görür, her şeye gücü yeter. O tüm yaratıkları sever. Yalnızca O’na ibadet edilir,” şeklindeki ifadeler örnek olarak verilebilir.⁴⁷

Kanaatimizce burada, anne ve babalara düşen görev, çocukların sorun ettikleri ya da gerçekten ilgi duydukları konulara odaklanmalarıdır. Eğer çocuğu gökyüzündeki yıldızlar ve ay ilgilendirmiyor, onu büyülemiyorsa, ondan uzun uzadıya bahsetmenin hiçbir anlamı yoktur. Diğer taraftan, eğer o Allah’ın neye benzediğini, hatta ne giyindiğiyle ilgileniyorsa, konuşmaların merkezinin bu konuların oluşturması gerekir. Ancak hiçbir zaman çocuğa “senin bu şekilde inandığın yanlıştır” diyerek, onun inançlarına engel olmamak gerekir. Diğer alanlarda olduğu gibi, dinî alanda da çocuğun sorularıyla ilgilenilmesi, onda daha sonraki yıllarda sağlıklı bir dinî gelişim için son derece önemli ve gereklidir. Şunu unutmamak gerekir ki, çocuklara verilecek cevaplar, onları ruhsal olarak rahatlatacağı gibi, kendi anlayış seviyelerinin ötesinde verildiğinde, ruhsal sıkıntılara düşmesine de neden olabilir.⁴⁸

Sonuç

Diğer gelişim basamaklarında olduğu gibi, dini inanç gelişimi açısından da çocukluk döneminin kendisine has özellikleri vardır. Bunların başında, çocukların kolay inanırlığı, ben merkezci bir yönelimi, *spontane* bir dini

⁴⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Emin Ay, *Çocuklarınıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1994, 109-132.

⁴⁸ Hunter, *age*, 80. Ayrıca bkz. Osman Taştekin, *Kıyamet ve Ahiretle İlgili Kavramların Öğretimi*, Palmiye Yayınları, Samsun, 2002, 213, 223-226; Mualla Öztürk, “Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı,” *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, 23-25 Nisan 1981, İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara, 206-210; Aralay Yörükoğlu, “Ruh Sağlığı, Ahlak Değerleri ve Din Eğitimi,” *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, 23-25 Nisan 1981, İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara, 211-214.

tecrübe ile *antropomorfik* bir Allah anlayışına sahip olma gibi özellikler gelmektedir.

Çocukların dini eğitimine olumlu ya da olumsuz açıdan etki eden pek çok faktör vardır. Ancak bunlar arasında yaş, cinsiyet, kişilik ve karakter özellikleri ile aile yapısı ve tutumu çok daha önemli bir yere sahiptir. Tüm bu özellikler onların Allah inancı ve tasavvuruna da etki etmektedir. Dolayısıyla çocukların dini eğitiminde, tüm bu farklı özellikler göz önüne alınarak, çağdaş eğitim ilke ve prensipleri ışığında “kısa, öz, anlamlı, sevgiye dayalı, sade ve açık” bir din eğitimi ve öğretimi verilmeye çalışılmalıdır.